

Pienták Attila

Az esszéíró Babits pályatöreése

Tisztelt Elnök Úr, Tisztelt Osztály, Hölgyeim és Uraim!

Hallottam egy impressziót Babits Mihállyal kapcsolatban, aminek rövid töprengés után teljes mértékben igazat kellett adnom. Az impresszió a következő volt: a gimnáziumban azzal vették el a kedvet Babitstól, hogy a tankönyvben unos-untalan az ujjaival fejét támasztó, mélabús, gondterhelt arcképekkel lehetett találkozni, lett légyen szó akár fényképről, akár Rippl-Rónai ismert festményéről. Valóban így volt. A Babits fényképeit tartalmazó katalógusokat lapozgatva pedig rádöbbenhetünk, mennyi arca volt a költőnek: a századfordulón elálló fülű kamasz néz ránk; a tizes években komoly és majdhogynem jósvádájú fiatal férfi (zárójelben: a Székely Aladár által állítólag egy spontán délutáni alkalommal készített híres fotográfiák, melyeken Adyval közösen látható, sokkal többek, mint dokumentumok és művészi felvételek – a magyar irodalom nagy pillanatai közé tartoznak, akár mint a Petőfi-daguerrotipia); a huszas években a *Halálfiát* kertjében fekvő gépelő férfi; a harmincasok komoly, szemüveges kurátora; és ki feledheti az utolsó felvételek Gandhisoványságú haldoklóját, akinek szemében már nem evilági kegyelem fénye tükröződik.

Igen, Babitsnak sok arca volt, még ha talán nem is igyekezte mutatni. Ehhez képest valamiért mégis a szobájába húzódó savanyú könyvmoly képe az, ami tíz, a nevét egyáltalán ismerő ember közül hétnek eszébe jut róla, bár módszeres statisztikát nem végeztem. Persze közhely ez is – hiszen már Nemes Nagy Ágnes figyelmeztetett valami nagyon is idevágóra Babits-könyvében, idézem: „Azt olvasom régi és általam nagyra becsült tollból, hogy »Babitsot belső passzivitás bénítja, hogy kevés cselekvő energiával áll szembe az élettel«. Érdekes. Elvégre lehetséges; nehéz volna valakinek a cselekvő energiáját megmérni, mint a vérnyomását. Ehhez képest mintha elég mozgalmas életet élt volna a költő: szerkesztette a Nyugatot, a magyar irodalom legfontosabb folyóiratát; állásából háromszor mozdították el az első világháború alatt és után politikai okból; egy forradalom egyetemi tanárrá tette, egy irodalmi forradalom vezető alakjaként közéleti, szellemi harcok állandó középpontja volt, a második világháborúban az irodalmi ellenállás feje. Volt még ezenkívül vallásgyalázási pere [...], néhány fontosabb külföldi útja [...], Baumgarten-díj-kurátorsága, halálos betegségében

sem szűnő, vezető tevékenysége. Mije nem volt? Nem volt feltűnő magánélete, csak egy nevesebb házassága, nem volt katona, nem ült börtönben (csak a toloncházig jutott el). Tőlem ugyan egész életét elbújva tölthette volna könyvmolyként egy dolgozószobában [...], de hát nem így történt.” Eddig az idézet.

És mégis: Babitsot, ha prezentálni kell, úgy tűnik, komolynak és komornak kell bemutatni.

Nos, a fennmaradt ábrázolatok mellett valamennyire rászolgált erre a sablonra ő maga is. Életviteléről (az imént idézett Nemes Nagy Ágnes-sorokat remélhetőleg figyelembe véve), lelkialkatáról, és főként költészete ebbéli aspektusairól nálunk avatottabbak írtak és írnak. A magunk részéről esszé- és tanulmányírói pályájának egy jelenségét kívánjuk röviden vizsgálni, melyről meggyőződésünk, hogy erőteljesen hozzájárult a fejét támasztó, komoly és komor Babits-kép kialakulásához.

Nagyon sokan állítják, hogy Babitsnak nem volt humora. Csatlakozunk hozzájuk. Természetesen ismerjük az irodalmi legendárium részét képező Illyés-visszaemlékezést, mely szerint első olvasáskor végignevették a *Jónás könyvét*, de a legendárium része az is, hogy Franz Kafka és barátai is jól mulattak novellái felolvasásakor. Mi ma egyiken sem derülünk igazán. Nos, úgy gondoljuk, Babitsnak valóban nem volt humora. (Ismét csak zárójelben: pimasz kis tréfa volt Tersánszky Józsi Jenő részéről, amikor az 1941-es *Babits-émlékkönyvben A humorista* című írásával emlékezett meg az elhunyról, ráadásul ez a szövegen is érződik.)

Volt ezzel szemben Babits munkáiban valami, amit úgy szeretnénk nevezni: játékosság.

Természetesen nincs itt idő kifejtetni ezt a gondolatot valamennyi műnem és műfaj tekintetében, melyekben Babits alkotott. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy az a fajta játékosság, amire utaltunk, költői pályájának egészét, első verseitől az utolsóig áthatja, s ebből a szempontból páratlan ebben a sokszínűen gazdag életműben. Konszenzuálisan Weöres Sándort tartják a magyar irodalom par excellence próteuszi költőjének, nos, úgy gondoljuk, hogy Babits Mihály költészete épp oly próteuszi – amivel természetesen nem Weöres próteuszságát és zsenialitását vitatjuk. A költészet amúgy sem versenysport – ha csak úgy nem.

(Ha még egy zárójelet megengednek: József Attila ismert provokatív és tehetségtelenül dühös recenziójából, melyet Babits *Az Istenek halnak, az Ember él* című kötetéről közreadott, véleményünk szerint semmi egyéb nem derül ki, mint hogy József

Attilának, minden költői zsenialitása mellett, ugyancsak nem volt humora. Ha valamiben, hát ebben rokonlelkek voltak Babitscsal.)

Babits írói erénye (a sok közül) tehát nem a humor, hanem a játékoság volt. Mint említettük, költészetében pályája egészén végigkísérte ez. Próza- és színműírói oeuvre-jéről e tekintetben is hallgatnánk, vélvén azokat az életmű leggyengébb szegmenseinek. A hatalmas esszé- és tanulmányírói munkásság kapcsán azonban érdekes és feltűnő törésre kívánjuk felhívni a figyelmet a szerző pályáján belül.

Bármilyen kép is él a köztudatban az induló Babitsról, sohasem lehet elégszer leszögezni, milyen is volt a fiatal, készülődő, majd lassan beérkező szerző: friss, kísérletező, bátor, zabolátlan. Ahhoz ma már – bízunk benne – nem kell különösebb irodalomtörténeti bátorság, hogy poétikai újítás-tömegét Ady Endre nóvumai mellé egyenragúlag soroljuk. Ám Babitsot önmagával is össze lehet mérni. Ha a (Sipos Lajost idézve) „Babits Mihály első két kötetében megjelent lírafelfogás [...] fordulatot jelentett a magyar költészet történetében” - akkor esszéművészetéről sem mondhatunk el kevesebbet. A Babits fellépésekor már komoly és értékes magyar esszéirodalom természetesen jól ismert volt a költő számára. Szándékosan-e, avagy félig-meddig öntudatlan készítésektől, netán saját stíl-ideáljától vezetve, ő más, művészi nívón haladta meg kitűnő elődjait, avagy kínált alternatívát hozzájuk képest.

Ennek az alternatívának a lényege az, amit „játékoságnak” nevezünk az imént. Lássunk néhány példát!

Az egyetemre 1901 őszén beiratkozó Babits alapvetően jó műveltségi kondíciókat hozott magával. Ezek a kondíciók szerencsére párosultak benne annak tudásával, hogy messze nem tud még eleget. Elsősorban Kosztolányival folytatott levelezéséből derül ki, milyen mohó olvasásvágy, a mindenféle tudás szerzésének vágya hajtotta egyetemi évei alatt. És ugyanakkor a mohó betűvetés vágya is. Bátran eltekinthetünk most első, érett fővel (ráadásul tudta nélkül) megjelent esszéjétől, *Az orosz irodalom* címűtől – ez a tipikus másodéves egyetemista-kori írás, a gyorsan felszívott friss ismeretanyag gyöngécske visszamondása. De már a negyed-ötödéves hallgató figyelemreméltó dolgokat produkál, és paradox módon azt kell mondanunk, hogy ott a legerősebben, ahol az asztalfiókknak ír. A híres Négyesy-semináriumokon előadott bírálati korrekt és kellő műveltségről, valamint nyelvtudásról számot adó munkák, csak éppen a nyilvánosságnak szánván, túl szigorúak, semennyire sem elengedettek. Ám Babits kéziratai között ezekből az évekből olyan érdekességekre bukkanhatunk, főleg töredékekre, mint a *Dialektikai regény* című, majdhogynem meghatározhatatlan műfajú szöveg (leginkább talán dialógusnak nevezhetnénk – bár itt említjük meg, hogy a fiatal Babits esszéművészetének dialógusformái külön vizsgálatot

érdemelnek); vagy *A különbözőség fogalmáról* című filozófiai jellegű kezdemény, igaz, ez utóbbi datálása meglehetősen bizonytalan A kiterjedt Arany-stúdiumok alapján keletkezett Arany Jánossal foglalkozó, kisebb részben utóbb publikált, nagyobb részben szakdolgozatként benyújtott, legnagyobb részben azonban a szerző életében publicitást nem kapott írásokról más fórumon, illetve az azokat közreadó kötetben már voltunk bátor szólni, megállapításainkat itt szükségtelen ismételni. Annyi bizonyos, hogy az *Arany, mint arisztokrata* című töredékes nagyesszé a szerzőnek egyik leghangsúlyosabb, legpontosabb fiataalkori ars poeticája.

Életrajzában tovább haladva, a kezdő tanár Babits egyfelől amolyan pedáns vidéki pedagógusként mutatkozik, Szegeden és Fogarason korrekt apróbb kritikákat, sőt színikritikákat ír, valamint az iskolai ünnepélyek szövegeit. Másfelől azonban 1908-tól, tehát a Nyugat megjelenésétől kezdve (melyben Babits első versei az év novemberében, első kritikája pedig decemberben jelent meg) számos olyan publikációja lát napvilágot, melyett a „játékosság” fogalmával jellemezhetünk. Csupán egy mondatnyi kitérő erejéig: nem a Nyugat és *A Holnap* antológia megjelenésével végre költőként a nyilvánosság elé lépő Babits kétségtelen lelki-szellemi felszabadulásával magyarázzuk az esszéista újabb nekibátorodását, ám hogy a – bár ellentmondásos – költői siker hozzájárult, azt valószínűnek tartjuk.

1909 elején már *Swinburne* című esszéjével jelentkezik, benne versfordítással, ezzel a zabolátlan, kitűnő szöveggel, mely egyszerre van tudatában annak tényével, hogy lényegében ő mutatja be az angol költőt Magyarországon, és azzal, hogy éppen most csavraja ujja köré a közönséget. A Nyugatnál különben gyakorlattá vált, hogy angol nyelvű szerzők jubilálásakor mindjárt Babitsra gondoltak, így például Browning vagy Tennyson esetében. Alig egy hónappal később publikálja *Szagokról, illatokról* című esszéjét, mely a korai Babits egyik legvirtuózabb esszédarabja, vad, már-már prózaköleménybe forduló extremitásaival, valamint utolsó fejezetének ama csattanójával, hogy az „odórikus zenemű” fikciójával egyértelműen ráérez vagy ráéreztet Huysmans *Á rebours*-jának X. fejezetére. Fogarasi tanárkodása idején tart szabadlíceumi előadást *Shakspere egyénisége* címen, ezt sorozatban hozza a Fogaras és Vidéke. Azon túl, hogy a szöveg alapján kiderül: Babits ugyanúgy betéve tudja Shakespeare-t, mint Vörösmartyt vagy Aranyt, feltűnik az a játszi könnyedség, mellyel végigkalauzolja hallgatóját-olvasóját Shakespeare univerzumán. Valóságos kis színdarab az, amit összeállít a nagyszerű idézetekből – melyek egy részének nem mellékesen az ad jelentőséget, hogy maga Babits fordította. A Nyugatban ezután pár hónapig csupán sablon-kritikákat jelentet meg, majd egy nem-sablont, *Futurizmus* címmel. Ennek utolsó mondatát viszonylag ritkán szokták idézni, azért most megteesszük: „Tapsolunk, mert mi is futuristák vagyunk.” Nem csak Babits,

de az egész Nyugat-mozgalom (ha van egyáltalán ilyen) szempontjából fontos ez a mondat. És mind tovább. Alig pár hónappal később jelenik meg a *Bergson filozófiája*. Tudjuk, sokszor leírták már, maga Babits is, hogy Magyarországon ő szolt először a francia filozófusról, azt is tudjuk, hogy ez vitatható, de mindennek nincs jelentősége. Furcsa talán, de „játékosnak”, a szellem játékanak neveznék ezt a tanulmányt is. Anyagának ilyen ismeretében, efféle erudícióval ilyen frappánsan és röviden összefoglalni egy már azidőben sem csekély méretű bölcselői oeuvre-t – ez maga is játék, a szellem játéka. Az alig negyedévvel később megjelentetett *Petőfi és Arany* című recenzió-esszéről nyilván fölösleges hosszabban beszélni: ki vehemens programadásként, ki Ady ellenében történő költői önmeghatározásként olvasta. A magunk részéről recenzióként olvassuk, egyben annak a babitsi én-építésnek részeként, amiről máskor már szoltunk. Annyi azonban kétségtelen, hogy a „játékosság” éppen úgy jellemzi ezt az írást, mint a meghökkentés nyilvánvaló igénye és a magabiztos pimaszság. Jellemző módon: nem csak megjelenésekor, a kortársak között – tanárkollégáktól halljuk, hogy a szöveg sokat idézett bon mot-ja még a mai gimnazistákat is gondolkodóba ejti.

Csak néhány példa még az 1913-ig terjedő esszéíró pályaszakaszából. A *Magántudósok* című írás kegyetlen, gunyoros, és szellemes. A *Boldog világ* című rövid, a Nyugat Figyelő-rovatában közölt Móricz-recenziójában Babits ugyanazt a vehemens, és itt majdnem mulatságos népiesség-ellenességet hangoztatja, mely oly markánsan jellemezte a fiatal Babitsot, s melynek legfontosabb manifesztációi a fiókban maradt Arany-tanulmányok. A *Mese a nagyvilágról* című, a későbbiekben *Játékfilozófia* címmel publikált szöve ismét részben dialogikus formában íródott, benne Sokrates és Phaidros beszélgetnek, előbbi többek között a Ding an Sich fogalmáról, illetve Bergsonról ejt szót. A *Petőfi és Arany*hoz hasonlóan talán szükségtelen is említeni a két nagy Vörösmarty-esszét, melyek iskolapéldái az irodalmi kánon elleni lázadásnak, egyben ismét csak Babits emberi és poétikai én-építésének részei. Ám itt sem csak a tendencia érdemel figyelmet, hanem a mindennél fontosabb forma, amikor például *A vén cigány* kapcsán leírja: „Ez a vers egy örült verse.”

De nem soroljuk tovább a fiatal Babits esszé- és tanulmányírói munkásságának darabjait annak illusztrálására, amit egyfelől mondani akarunk. A fiatal Babits esszéművészetében vállalkozó kedvű, formát és tematikát bontó, polgárpukkasztó, és végső soron – hogy a magunk részéről visszahozunk egy régóta szalonképtelen kifejezést – *dekadens*.

1913-ra lehet tenni azt az időpontot, amikor ebből az esszéművészetből úgyszólván teljesen kiveszik mindaz, amiről eddig beszéltünk – ekkorra tehetjük az esszéíró pályatorését. Azt talán mondanunk sem kell, hogy a „törés” szó mögé semmiképpen sem értendő a

minőségromlás fogalma. Már az elgondolkodtató, hogy a jelzett évtől kezdve a világháborús esztendőkön át mennyire megritkúlnak a szerző esszé- és tanulmány-publikációi. Ennél fontosabb azonban, hogy inentől, ha ilyen nemű szöveget tesz közzé, nem a szellem játékaért teszi, hanem *szót emel*. Mégpedig emelkedetten, és szó szerint, akár 1918 októberében a Belvárosi kávéházban, amikor asztalra emelték, hogy Petőfit szavaljon.

Két idézet kívánkozik ide Babitstól. Kései *Curriculum viteae*jében úgy fogalmazott: „Az én életemben a legnagyobb fordulópon a háború volt”. Bizonyosan, mint oly sok milliónak, s talán másképpen is a magyar embereknek, amiről olyan pontos szavakkal ír ugyenebben az írásban. Ám talán más szempontból fontos a következő nyilatkozat, egy 1918. novemberi interjújából. A kérdés így hangzott: „Adott-e a háború új utakat munkásságának és hatott-e művészetére?” Babits válasza: „Természetesen. Körülbelül *A gólyakalifa* megjelenése után meggyőződéssé vált bennem, hogy a l'art pour l'art elve tarthatatlan a művészetben. Mégiscsak az a fontos, amit mondunk és nem az, hogy hogyan mondjuk.” (Kis lábjegyzet: *A gólyakalifa* című regény 1913-ban jelent meg.) Óhatatlanul rávetülhet erre a mondatra a kilencszáztizennyolc-kilencszáztizenkilences évek fordulója nem kevésbé politikus Babits-arcának emlékezete, plauzibilis magyarázatként. De nem szabad elfelejteni, hogy Babits okos ember volt, önértékelésében is. És ami az esszéíró pályáját illeti, pontosabban nem is fogalmazhatnánk meg a változást, ami a világháború idején bekövetkezett, mint ahogy ő fogalmazott.

Mert hiszen erről van szó végső soron, ami talán majdnem minden művész (egyébként értelmetlen) kérdése: az *amit* és a *hogyan* közötti választás. Ennek a választásnak pedig, érdekes módon, nincsen kényszere. Szinte tolakodóan kínálkozik ide a Babits és Kosztolányi nevével oly sokat emlegetett homo aestheticus – homo moralis kettősség, amely természetesen (ismerjük el végre) mondvacsinált és tartalmatlan – ám itt felesleges kitérő lenne.

Ami lényeges: Babits 1913-tól esszéművészetében nagyjából az *amit*-ot választja a *hogyan* helyett. Mégpedig élete végéig. Ha szabad így fogalmaznunk: stílusos és helyénvaló ez a szerep számára többféle felfogásban. Stílusos az első világháború idején, amikor minden józan ember a versben is megfogalmazott „legyen béke már!” igéjét imádkozta. Stílusos a húszas évek kiábrándult és reményvesztett, kultúrától megfosztottnak látszó idején. Ugyancsak a harmincas években: megdöbbentő analógiát mutat, ahogy Babits pontosan látta az elkövetkezendő második világháborút azzal, amint Ady látta annak idején az elsőt. És hiteles, igaz volt ez az attitűd élete végén, immár a háború idején is, amikor az elmúlással

küzdve is oly sok kortársnak lett (Nemes Nagy Ágnes szép szavaival) „beszervezőjévé” „egy titkos-nyílt háborúellenes konspirációba”.

Babits esszéírói pályáját a háború idejétől sok nagy szellem lengte be. Szándékosan nem emelünk ki egy írást sem, hiszen az életmű ismert, avagy megismerhető. Bárkiről és bármiről is szólt azonban, az a bizonyos kávéházi asztal, melyre fölemeltetett, állandósult, ami a szövegek hangütését illeti. Miközben költészetében megmaradt örök kísérelétezőnek, esszéi statikus fölülről-beszélést mutatnak, mintegy az aggódó és tudó bölcsesség alakzataiként. Még a vállaltan szubjektív, rendszertelen, és leginkább irodalmi publicisztikaként behatárolható *Könyvről-könyvre* című rovat a Nyugatban, mely pedig alkalmat adhatott volna a korai évek frissességének felújítására, még ez sem vállalja szerzője teljes szubjektivitását. Hasonlóan *Az európai irodalom történetéhez*, melyről sok egyéb mellett elmondható, hogy megkötözve táncol csupán.

A játékosság, vagy használjuk az ő szavát, a l'art pour l'art elveszett Babits esszéművészetéből a háborúval. Ki-ki sajnálhatja vagy üdvözölheti ezt a tényt. A magunk részéről annyit állapítunk meg, hogy a magyar értekező próza a tízes évek derekán elveszített egy művészt, és nyert egy humanistát.

Köszönöm a figyelmet!